

İmparatorluktan Cumhuriyete: Türk Siyasetinde “İktidar Boşluğunun” Doldurulması

Ömer Baykal*

Öz

Mondros Mütarekesi sonrası imparatorluğun fiilen varlığını yitirmesi neticesinde bir iktidar boşluğu oluşmuştur. Devletin muhafazası amacıyla hareket eden, birçoğu yenileşme döneminde ordu içerisinde görev yapmış olan elitlerin ortaya koyduğu çaba, kısa süre içerisinde amaç ve yöntem değiştirmiştir. Ulusal egemenlik söylemini Anadolu’da dolaşıma sokan, öncülük ettiği meclis ve yönettiği ordu üzerinden iktidar boşluğunu dolduran Mustafa Kemal Paşa siyasi lider konumuna evrilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın göstermiş olduğu çaba şahsi bir başarının ötesinde kısa süre sonra kurulacak olan modern cumhuriyetin temellerini oluşturmuştur. Çalışma, Mustafa Kemal Paşa’nın geleneksel elitler ile olan mücadelesini ve Birinci Meclisin bu sürede oynadığı tarihsel rolü, iktidar ilişkileri bakımından çözümlemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İktidar Boşluğu, İttihat ve Terakki, Mustafa Kemal, Birinci Meclis.

From Empire To Republic: Filling “The Power Vacuum” in Turkish Politics

Abstract

As a result of the de facto fall of the empire after the Armistice of Mudros a power vacuum occurred. The efforts of the elites, many of whom served in the army during the period of innovation and also acted for the preservation of the state, changed the purpose and method in a short time after the armistice. Mustafa Kemal Pasha, who put the discourse of national sovereignty in circulation all around Anatolia, filled the power vacuum through the parliament and the army he led, and became a political leader. Mustafa Kemal Pasha’s efforts, beyond a personal success, laid the foundations for the soon-to-be-established modern republic. The study aims to analyze Mustafa Kemal Pasha’s struggle with traditional elites and the historical role played by the First Assembly in this period in terms of power relations.

Keywords: Power Vacuum, Union and Progress, Mustafa Kemal, Grand National Assembly.

*Dr. Öğr. Üyesi | Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yö. Bölümü
obaykal@bartin.edu.tr | ORCID: 0000-0001-7182-4793 | DOI: 10.36484/liberal.874237
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 169-190.
Gönderim Tarihi: 4 Şubat 2021 | Kabul Tarihi: 15 Mart 2021

Giriş

Modernitenin ürettiği teknik gelişmeyi idari, siyasi ve askerî alana tahvil etmeyi başaran Batılı devletler, Fransız Devrimi'nden itibaren kendilerini merkeze konumlandırarak dünya siyasetini şekillendirmeyi hedeflemişlerdir. Gücünü büyük oranda askerî başarısından alan Osmanlı İmparatorluğu ise karşılaştığı yenilgilerin bir sonucu olarak Batılı devletler ile olan mesafesinin açıldığını fark ederek devletin muhafazası ve eski günlerin tesisi adına, askerî alan başta olmak üzere politik düzeni yeniden dizayn etmeye çalışmıştır. 18. yüzyıldan itibaren siyasa yapıcılarının yenileşme adı altında gösterdiği çabaya rağmen 20. yüzyılın başına gelindiğinde, ülke bir varoluş problemi, devlet krizi ile karşılaşmıştır. Bu noktada çalışmamız, imparatorluğun fiilen son bulunduğu Mütareke döneminden başlayarak Cumhuriyetin temellerinin atıldığı I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) son dönemine kadar olan süreci, iktidar boşluğunu¹, siyasa yapıcı aktörler ve iktidar ilişkileri bakımından ele alacaktır. Politik çözümlemenin esası, Mustafa Kemal Paşa'nın geleneksel elitler ile olan mücadelesine ve yaşadığı makas değişimine odaklanmaktadır. Öncelikle imparatorluğun içine girdiği varoluş problemi ortaya koyulduktan sonra yükselen bir aktör olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah, İstanbul Hükümetleri, İttihatçılar ve II. Grup ile olan mücadelesine bakarak iktidar ilişkilerini kişisel açıdan ne düzeyde yoğunlaştırdığı ve kurumsal bir yapı olarak I. Meclisin iktidar boşluğunu nasıl doldurduğu çözümlenecektir.

Devlet Krizi ya da İmparatorluğun Muhafazası

Yenileşme döneminin en dikkat çekici siyasi güç odağı, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında kurulan, kökleri Yeni Osmanlı düşüncesine dayanan, Jön Türk muhalefeti içerisinde çıkararak yönetim mekanizmalarını ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'dır. Avrupa deneyimini büyük oranda entelektüel figürler etrafında siyasi bir muhalefet kaynağı olarak sürdüren Jön Türk hareketi (Mardin, 2002:97-101), Selanik'te ortaya çıkan, çoğunluğu asker ve küçük memurlardan oluşan, düşünsel damarı zayıf, büyük oranda para-militer nitelik arz eden yapıyı uhdesine alarak politik bir organizasyon haline gelecektir (Aydın vd., 2010: 267-268, Hanioğlu, 2009: 249-258). Yaşanan radikal değişim, sadece gizli bir örgütün ya da muhalefetin oluşumuna değil bu tarihten sonra siyasete damga vuracak politik bir ekibin tasavvuruna ve oradan kalkarak şekillenecek siyasal düzene işaret etmekteydi.

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen ortadan kalktığı, Cumhuriyet rejiminin henüz kurulmadığı mütareke yılları (1918-1922) Türk siyasi literatüründe iktidar boşluğu (interregnum) olarak tanımlanmaktadır (bkz. Tunaya, 2009:7).

İttihatçı önderlerden Enver Paşa'nın Balkan Savaşları'nda ortaya koyduğu yararlılığa rağmen 1913 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu özel olarak da İttihat ve Terakki için stratejik bir bölge olan Balkan eyaletleri elden çıkmıştı. Yaşanan toprak kayıpları, alınan mağlubiyetler İttihatçıların morallerini bozmuş olsa da üretilecek yeni politikalar etrafından devletin bekası muhafaza edilmeliydi (McMeekin, 2016: 45). Buna karşın Batılı devletler nezdinde Osmanlı'nın paylaşılması noktasında uzunca süredir var olan ittifak, İttihatçıların 1911 yılından itibaren yaptıkları girişimleri boşa çıkartacak ve imparatorluk Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girecekti (Hanioğlu, 2008: 92). Dört yılın sonunda, Gelibolu ve Kut'taki zaferlere, Ekim Devrimi neticesinde doğuda beklenmedik kazanımlara rağmen 1918 yılının sonunda Makedonya ve Filistin cephelerinde yaşanan çöküş, imparatorluğu askerî ve siyasi bakımdan geri dönüşü olmayan bir tükenişe sürükledi; bu saatten sonra yapılacak en akıllıca iş, bir mütareke talebi olacaktı (Zürcher, 2005: 216-217). Fakat Osmanlı'yı savaşa sokan İttihatçı yönetimin, Talat Paşa kabinesinin varlığı, müzakere süreci için bir çıkma ifade ediyordu; sadece savaşın galipleri değil Mustafa Kemal Paşa gibi ordu içerisinde ön plana çıkan fakat İttihatçı liderlerin gölgesinde kalan isimler de yeni bir kabine ile mütareke sürecine girilmesi taraftarıydı (Demirbaş, 1985: 1113).

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra İttihat ve Terakki Fırkası son kongresini toplayarak fesih kararı aldı. Kongrenin üçüncü gününde gelen haberlere göre İttihatçı liderlerden Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile Bahâeddin Şâkir, Dr. Nazım ve Dr. Rüsûhi Beyler yurtdışına kaçmıştı; İttihatçılık bu tarihten itibaren Teceddüt Fırkası ismi altında, görece lidersiz olarak yoluna devam etti (Hanioğlu, 2001: 483). Yeni parti, Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu elde etmekle birlikte meclisin padişah tarafından 21 Aralık 1918 tarihinde feshedilmesi ve partinin kısa süre sonra kapatılması ile İttihatçılık özüne rücu ederek yoluna para-militer bir kimlik altında devam etti. Mütarekede kâğıt üzerinde yer alan “işgal” tehdidi İtilaf devletlerinin girdikleri yarış neticesinde “fiili” bir duruma dönüştü. İttihatçılar, her ne kadar parti, kabine ya da meclis gibi kurumsal iktidar odaklarından uzaklaşmış olsalar da sahip oldukları örgüt kültürü ve mücadele azmi, işgalleri püskürtme noktasında onları harekete geçirmeye yetecek düzeydeydi. İttihatçı liderler, ülkeyi terk etmeden çok önce, 1915 yılında Dünya Savaşı'nın hemen başında, Anadolu'da bir direniş hareketi planlayarak olası yenilgi karşısında bir rövanş hesaplamışlardı. Plan, orduya yardımcı olmak, bilgi toplamak, düşmanı içeriden çökertmek ve gerilla hareketleri yapmak amacıyla kurulan Teşkilat-ı Mahsusa üzerine kuruluydu. Teşkilat, Enver Paşa tarafından, kendi döneminde, Harbiye Nezareti'ne bağlı resmi bir kuruluş

olarak ihdas edilmekle birlikte, İttihat ve Terakki ile olan ilişkisi, yürüttüğü faaliyetler sebebiyle her daim gizli tutuldu (Tunaya, 2011: 340-347). İttihatçıların güttükleri strateji, çok yönlü ve örgütlü bir yol ihtiva etmekteydi. Ülke içerisinde Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı ve onun devamı olarak Karakol Cemiyeti adlı gizli bir örgüt kuran İttihatçılar, bir yanda saray ve İstanbul Hükümeti'nin ürettiği "İttihatçı avından" kaçarken diğer yandan ülkede baş gösteren işgallere karşı direniş cephesi oluşturdular. Tesis edilen organizasyonun yurt dışı ayağını ise "Umum Aleml İslam İhtilal Teşkilatı" adlı örgüt üzerinden İttihatçı liderler üstelenecekti (Tekeli ve İlkin, 1989: 343).

Mütarekenin sonrasında İttihatçıların kurduğu ilk örgüt Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Cemiyetin kuruluşu büyük oranda I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Talat Paşa'nın Edirnelilere yaptığı örgütlenme çağrısına koşut gerçekleşmişti. Devamında, Teşkilat-ı Mahsusa yöneticileri de sıklıkla memleketin kurtarılması noktasında bir örgütün kurulması için bölge halkına telkinde bulunmuşlardı (Bıyıklıoğlu, 1992: 123). Bu minvalde 2 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da bir araya gelindi ve Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir örgüt kurulması kararı alındı. Cemiyet, inandırıcılığını arttırmak, temsili karakterini ortaya koymak ve bir Türk bölgesi olduğunu göstermek adına 1919-1920 yılları arasında birçok kongre düzenledi (Zürcher, 2005: 138). Örgüt, bağımsızlıkçı yapısını uzunca süre devam ettirdi, bir geçici hükümet gibi tutum aldı ve bu doğrultuda Sivas Kongresi'ne temsilci göndermedi; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne girme hususunda da tereddütlü davrandı (Er, 1985: 1124-1125). İttihatçı isimlerin örgütlediği bir başka deneyim, doğuda, mütareke döneminde Osmanlı düzenli ordularının boşalttığı coğrafyayı doldurmaya çalışan, İngilizlere ve Ermenilere karşı kurulan, büyük oranda İttihatçı insan kaynağına dayanan şura hükümetleridir. Bunların en dikkat çeken 5 Kasım 1918 tarihinde ihdas edilen Kars İslam Şurası'dır. Enver Paşa'dan aldıkları direktif doğrultusunda doğuya giden Teşkilat-ı Mahsusa önderleri 17-18 Ocak 1919 tarihinde bölgesel çaplı Cenub-ı Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi'ni tesis etmişlerdir; daha önce ihdas edilen Aras ve Ahıska yönetimleri de bu hükümetin bir parçası olmuştur (Tanör, 1992: 107-108). Aynı bölgede faaliyet gösteren bir başka yapı, 1918 yılı kasım ayı başında İstanbul'da kurulan ve Erzurum'da kendisine bir şube açan Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'dir (Özkaya, 2011: 50). İstanbul'dan aldığı "şube açma yetkisi" ile memleketine dönen Cevat Dursunoğlu, resmi başvuru yaparak 10 Mart 1919 tarihinde İttihatçı önder Hoca Raif Bey'in de dâhil olduğu bir grup ile cemiyetin Erzurum şubasını açtı. Kısa süre içerisinde İstanbul'dan, merkezden uzaklaşan, müstakil ve bölgesel bir yapı haline gelen

cemiyet, İstanbul’dan kaçan İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri ile yakından temas kurarak teşkilatlanmasını güçlendirmiştir (Akal, 2012:247-249). Erzurum Kongresi’nin çekirdeğini oluşturacak olan cemiyet, 24 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum Valiliği’ne resmi olarak başvurarak ismini Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirdi (Sakallı, 1997:173). Bu bağlamda Erzurum’daki cemiyetin bir benzeri, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ismi altında 10 Şubat 1919 tarihinde Trabzon’da açıldı. (Özkaya, 2011: 69). Trabzon, İttihatçı eşrafın ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin yoğun olduğu, Enver Paşaya “biat” etmiş birçok ünlü fedainin bulunduğu bir liman şehriydi; Sovyetlerden geçişi kolaylaştırması bakımından da stratejik bir konuma sahipti. Şehir, Mustafa Kemal Paşa’ya olan muhalif kimliğini Enver Paşa vefat edip, Cumhuriyet kuruluncaya kadar sürdürdü (Akal, 2012: 255). Mondros Mütarekesi sonrasında Ege’de faaliyet gösteren en dikkat çekici örgüt ise İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’ydi. İttihatçıların Ege bölgesinde var olan yoğunluğu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile işgalci güçlerin dikkatini çekmiş, bundan sebep “İttihatçı” damgasını yemek istemeyen fedailer geri planda kalmışlardı. Fakat örgüt gerek matbuat gerekse silah ve cephane kaçırma hususunda Karakol ile çok yakın teşriki mesai yapacaktır (Bayar, 1967: 1631). 1919 yılı Mayıs ayı itibariyle Ege bölgesinde başlayan Yunan işgalleri üzerine Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey liderliğinde önce Balıkesir’de daha sonra Alaşehir’de toplanan kongreler ile mücadele bölgesel bir kimlik kazanmıştır. İlk kongre öncesi Karakol Cemiyeti adına Kara Vasıf’ın gönderdiği cemiyet nizamnamesinin Hacim Muhittin Bey’e iletilmesi ve bu belgenin bölgeye dağıtılması İttihatçıların etkinliği açısından dikkat çekicidir (Çarıklı, 1967: 20). İsmi geçen tüm bu dernekler, Ankara’da Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde bir meclis kuruluncaya kadar çatı rol üstlenen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve merkezi organı Heyet-i Temsiliye’nin (HT) denetimi dışında kalacaklardır (Tunçay, 1992: 33).

Mütareke döneminde başlayan işgaller neticesinde iktidar ilişkileri kabaca İstanbul ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrıldı. İttihatçı avının başlaması ile yurt dışına ve Anadolu’ya kaçan İttihatçıların bıraktığı İstanbul, 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren önce fiilî (de facto), Müttefiklerin Meclis-i Mebusan’ı bastıkları 16 Mart 1920 tarihinden şehrin geri alınacağı 6 Ekim 1923’e kadar resmî olarak (de jure) işgal altında kaldı (Criss, 2014: 16). İşgal güçleri karşısında zayıf kalmakla birlikte varoluş gösteren diğer güç odağı, V. Mehmet Reşat’ın görevi başında ölmesi üzerine 13 Eylül 1918 tarihinde VI. Mehmet unvanı ile koltuğa oturan son Osmanlı padişahı Vahideddin’dir. Vahideddin, selefının aksine açık bir İttihatçı aleyhtarıydı ve ülkeyi kurduğu kabineler üzerinden yürütme eğilimi gösterdi. Kabinelerin gözde ismi ise

padişahın eniştesi olması sebebiyle saraya yakın ve güvenilir olan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ileri gelenlerinden Damat Ferit Paşa'dır. "Artçı" İzzet Paşa ve devamında kurulan iki Ahmet Tevfik Paşa kabinesinden sonra 4 Mart 1919-1 Ekim 1919 tarihleri arasında kurulacak olan üç Damat Ferit kabinesi, İttihatçı avına, Anadolu'da başlayacak olan direnişe ve baş gösterecek iktidar ilişkilerine karşı çıkması, onları bastırmaya çalışması bakımından ayrıksı bir dönemi ifade etmektedir. 5 Mayıs 1919 tarihli Teceddüt Fırkasının kapatılması kararı da bu sürece denk gelmektedir (Akşin, 1985: 1177).

Mustafa Kemal Paşa'nın Liderliği ve İktidar İlişkilerinde Makas Değişimi

Suriye'deki görevini tamamlayan Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelerek devlet erkânı ile temasa geçti, birçok önemli görüşme yaptı; amacı henüz güvenoyu almamış olan Tevfik Paşa kabinesinin düşürülmesiydi fakat hedeflenen strateji gerçekleşmedi ve kabine yoluna devam etti. Oylamadan kısa süre sonra padişah, Tevfik Paşa'nın telkiniyle, anayasanın 7. maddesine dayanarak meclisi dört ay içerisinde seçime gitmek koşuluyla feshetti. Fiilen işgal altında olan ülkenin yeni bir seçim yapamayacağı ortadaydı; karar, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere birçok kimse tarafından tepkiyle karşılandı (Ateş, 2016: 92). Meclisin bizatihi padişah tarafından feshedildiği, işgallere karşı koyan toplumsal ve siyasal güçlerin hükümet tarafından baskılandığı, düzenli orduların terhis edildiği ve payitaht başta olmak üzere ülkenin dört bir yanının açık bir işgale maruz kaldığı siyasi ortam, tartışmasız bir "iktidar boşluğuna" işaret etmekteydi.

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya'nın yokluğunda 1919 yılı başında toplanan Paris Barış Konferansı, müzakereden çok galip devletlerin mağluplara dayattığı bir toplantı görüntüsü veriyordu. Osmanlı imparatorluğu hakkında verilecek kararın belirsiz olduğu bir dönemde, İtilaf devletlerinin desteğini alan Yunanistan'ın Ege bölgesine yapmış olduğu askerî çıkarma ve buna bağlı gelişen işgaller, Mondros'tan itibaren Anadolu'da başlayan karşı koyuşu alevlendirdi (Clogg, 2013: 97-99). İzmir ve çevresinin Yunan birlikleri tarafından işgalinin ertesi günü 16 Mayıs 1919 tarihinde yapılan görüşmede, padişahın Mustafa Kemal Paşa'ya şimdikiye dek vatana büyük hizmetler yaptığı, kendisinden beklenen hizmetin ise hepsinden önemli olduğu, vatani kurtarabileceği söylemesi üzerine iktidar ilişkileri yeni bir faza evirildi (Ateş, 2016: 95). Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, 9. Ordu (daha sonra 3. Ordu) müfettişlik görevinin kendisine verilmesini "Beni İstanbul'dan nefyü teb'id (sürgün) maksadiyle Anadolu'ya gönderenler" ile devamında "o tarihte Erkan-ı

Harbiye-i Umumiye’de bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar istişmam eden (sezen) zevat ile görüştüm” ifadeleri, Mustafa Kemal Paşa ile onu görevlendiren kişilerin farklı maksatlar taşıdığına işaret etmektedir (Atatürk, 1967a: 9-10). Damat Ferit ve partisinin Mustafa Kemal Paşa’yı İstanbul dışına gönderme isteği ile Mustafa Kemal Paşa’nın vâsi yetkilerle donatılma ve bir mücadele yürütme gayreti, farklı amaçlara hizmet etmekle birlikte aynı atamada cisimleşmişti (Kuyaş, 2016: 92). Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki siyasetinin son on yılına görece muhalif olmuş, iktidar ilişkilerinin içerisinde yer almamış, hükümetin elinde yüksek rütbeli subayın bulunmadığı bir dönemde İstanbul’da ikamet eden fakat yönetecek ordusu olmayan, padişah Vahideddin ile şehzadeliğinden itibaren teşrik-i mesai yapmış bir komutandı. Bu şartlar altında tercih edilebilecek ilk aday olarak göze çarpmakla birlikte; padişah beklentisi, işgalleri derinleştirecek Anadolu’daki ayaklanmaların sükûnete erdirilmesi ve iktidarın devamıydı.² Fakat, Mustafa Kemal Paşa için sorun, imparatorluğun ya da saltanatın muhafazası değil, Mondros sonrası Osmanlı’nın elinde kalan ve ekseriyetini Türk nüfusun bulunduğu topraklarda ulusal güçlerin hâkim olduğu bir cumhuriyetin kurulmasıydı. Nutuk’ta Samsun’a çıkmadan önce var olan kurtuluş çareleri içerisinde kendisinin düşündüğü ve tatbik ettiği kararların, Hakimiyet-i Milliyeye dayanan, kayıtsız şartsız müstakil bir Türk devletinin kurulması yönünde olduğunun altını çizecektir (Atatürk, 1967a: 12). Bu ise bölgesel direniş yöntemleri ile değil kendisinin merkezde yer aldığı, Anadolu halkının destek ve iştirakiyle gerçekleşen bütünlüklü bir mücadele ile mümkündü (Demirel, 2011: 57).

2 Milli Mücadelenin şekillenmesi ve ileriye dönük yaşanacak makas değişiminin en dikkat çekici noktalarından birisi Mustafa Kemal Paşa’nın padişah tarafından Anadolu’ya gönderilmesidir. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u 19 Mayıs 1919 ile başlatması, kronolojik olarak daha önceki olayları anlatmaması diğer yandan hayatta kaldığı sürece padişahın (ö.1926) bu görüşmeden bahsetmemesi konuyu uzunca süre boşlukta bırakmıştı. Milli Mücadele sonrasında, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’ya geçmeden önceki faaliyetlerini ilk kez Falih Rifki Atay ve Mahmut Soydan ile yaptıkları görüşmede aktarmış ve bu notlar 13 Mart 1926 tarihinde eş anlı olarak İstanbul’da Milliyet, Ankara’da Hakimiyet-i Milliye gazetelerinde yayınlanmış fakat padişah ile olan görüşmesi iradi olarak gündem dışı tutulmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile padişah arasındaki görüşmenin muhteviyatı ancak 1944 yılında Falih Rifki Atay’ın 19 Mayıs (Ankara: Ulus Basımevi) eseri ile aynı yıl basılan Enver Behnan Şapolyo’nun *19 Mayıs 1919 (Ankara: Çocuk Esirgeme Kurumu Kitapları)* adlı kitabı aracılığıyla kamuoyuna yansacaktır; buna karşın her iki eserin de içeriden, resmi ideolojiyi tahkim edici metinler olduğunun altı çizilmelidir. Konun uzunca süre açığı kavuşmaması, ötelenmesi ve teyide muhtaç olması farklı, ideolojik okumalara da neden olmuştur (bkz. Kısakürek, 1968:140-206). Temel düzeyde, İngiliz istihbaratında olumsuz raporlarına rağmen Mustafa Kemal Paşa beraberindeki isimler için vize çıkartılarak İngilizlerin kontrolünde olan Samsun’a deniz yoluyla gönderilmesinde padişahın çok önemli rolü vardır. Fakat padişahın temel beklentisi (i) Samsun ve havalisinde asayişin temin ederek Mondros Mütarekesi’nde yer alan 7. Maddenin devreye girmesini engellemek (ii) silahlı karşı koyuş gösterebilecek Mustafa Kemal Paşa üzerinden barış masasında gücünü arttırmaktı (Bardakçı, 2006:140-141). İttihatçıların ile yıldızı barışmayan padişah Vahideddin ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın ittihatçıların örgütlediği Anadolu’ya Mustafa Kemal Paşayı göndererek, onun üzerinden ulusal mücadele yürütme stratejisi gerçeğe yakın durmamaktadır. Dolayısıyla, bu kısa fakat önemli dönemin iktidar ilişkilerine dahil olan her bir güç odağı için farklı anlam taşıdığı ileri sürülebilir.

Askerî ve sivil yetkilerle donatılan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiğinde yöneteceği, icrai kararlar alacağı herhangi bir örgütü yoktu. Yaptığı ilk iş, daha önce birlikte çalıştığı ve güven duyduğu, o an itibariyle ordusu bulunan Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşalar gibi kumandan arkadaşları ile irtibata geçmek ve birçoğu kendisi Samsun'a çıkmadan önce faaliyet icra eden, İttihatçı ağına dâhil fakat yerel nitelikli direniş örgütlerini tek bir çatı altına toplayarak kurtuluş stratejisi üretmekti. Fakat bu süreç kısmen Mustafa Kemal Paşa'nın bizatihi padişah adına Anadolu'ya geçmesi diğer yandan İttihat ve Terakki liderleri ve siyaseti ile yaşadığı ihtilaftan dolayı bir hayli zor olmuştur.

25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, hazırladığı ve bütün askerî/sivil makamlara gönderdiği genelgede, her bir idarecinin bulunduğu bölgede işgal girişimlerini protesto etmesini talep etmişti. Havza'dan Amasya'ya ilerleyen Mustafa Kemal Paşa, yakın asker arkadaşlarıyla birlikte imzaladığı tamim ile Ankara'da açılacak meclisin ve kurulacak Cumhuriyetin temel söylemi olan "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" parolasını dolaşıma sokmuştur (Eroğlu, 1982: 179). Tamimde, "İstanbul Hükümeti'nin üzerine aldığı sorumluluğu yerine getiremediği" hususunun açıkça belirtilmesine karşın cari rejime karşı herhangi bir eleştiri yapılmaması dikkat çekiciydi. Mustafa Kemal Paşa yukarıda ifade edildiği üzere, bir rejim değişikliği taraftarı olmakla birlikte Cumhuriyetin kuruluşuna kadar bunu asla açıkça ifade etmeyecek, hedeflerini, kendi ifadesiyle bir "milli sır" gibi taşıyarak, peyderpey iktidar ilişkilerine tatbik edecektir (Atatürk, 1967a: 16). Amasya Tamiminde ileriye dönük olarak alınan dikkat çekici kararlardan birisi de 10 Temmuzda Erzurum'da doğu illeri adına bir kongrenin düzenlenmesiydi.

Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinin öncesi ve sonrasında batıda, kuzey-güney hattında, otonomiye sahip, Yunan işgaline karşı pozisyon alan, zaman zaman İstanbul ile irtibata geçen, büyük oranda sivillerden müteşekkil fakat geri planda İttihatçıların rol oynadığı bir örgütlenme modeli mevcuttu. Bu durum, sadece yurdun muhafazasını değil iktidar ilişkilerini de kendisine çevirmek isteyen, makas değişimini zorlayan Mustafa Kemal'in stratejisi açısından bir açmaza işaret etmekteydi. Direniş hareketini bir merkezden ve kendi kontrolü altına almak isteyen Mustafa Kemal, inisiyatifi dışında gelişen girişimleri derlemek amacıyla 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde ulusal nitelikli Sivas Kongresi'ni topladı. Batıdakilerin Sivas'taki kongreyi kendileri gibi yerel addedip delege göndermemeleri (Çarıklı, 1967: 179), doğudakilerin görüşlerini Erzurum'da ifade etmeleri neticesinde "ulusal" düzeyde toplanan kongre ancak sınırlı sayıdaki asker eliyle, on bir ilden gelen toplam 38 delegenin iştirakiyle icra edilebildi. Kongrenin ilk üç gününü meşgul eden esas konu, delegelerin, İttihat ve Terakki'yi canlandırmayacakları ve herhangi bir siyasi

parti adına çalışılmayacağı adına yaptıkları yemindi (Kansu, 2009:219). Yemin edilmesinin en işlevsel yanı, Erzurum Kongresi’nden itibaren cemiyetlerin üstünde var olan “ittihatçılık” etiketinin silinmesiydi; kongre, bu aksiyonuyla, başta “İstanbul” olmak üzere içerideki ve dışarıdaki iktidar odaklarının temel iddiasını boşa çıkartılmış oldu (Akbal vd., 2018: 231). Fakat yapılan yeminin, I. Dünya Savaşı sonrasında İttihatçıların, kimliklerini gizleme, geri planda kalma stratejisi ile koşut olduğunun altı çizilmelidir (Demirel, 2011: 64).

Kongre’de alınan en dikkat çekici karar, Anadolu ve Rumeli’de kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMH-C) çatısı altında bir araya getirilmesi ve yönetiminin Mustafa Kemal’e verilmesidir. Erzurum Kongresi’nden sonra Mustafa Kemal’in iktidar merkezine doğru ilerleyişi sürmüştü, iktidar ilişkilerinin Batıya doğru kaymasına koşut olarak bu süreç hızlanmıştı. Fakat Mustafa Kemal’in yaşadığı iktidar yoğunlaşması cari rejime karşı cepheden bir tutumu ihtiva etmemektedir; padişahlık makamı, muhatap alınan ve birçok kongre üyesi tarafından hürmet edilen siyasi bir odaktır (İğdemir, 1986: 14). Osmanlı kabinesini yalnızlaştırmak, padişahı yanına çekmek adına padişahlık makamına karşı hürmetkâr ifadeler kullanarak iletişim kanalları arayan Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti ile irtibatı kesip Damat Ferit kabinesini boşa çıkartırken, Anadolu’da gerçekleştirdiği askerî ve mülki atamalar ile meşru bir otorite görüntüsü sergilemişti (Selek, 1981: 293). Ali Rıza Paşa kabinesinin Anadolu hareketi hakkındaki haberleşme yasağını kaldırması, ilerleyen süreçte HT ile açıktan temas kurulması ve örtük bir şekilde Harbiye Nezareti’ne bağlı birliklerin direniş örgütlerine destek vermesi, Anadolu iktidarının gücünü tahkim etmekteydi (Türkmen, 2020: 8). Bu minvalde, 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde İstanbul Hükümeti ve HT arasında Amasya’da yapılan görüşmede, ikisi gizli toplam beş protokol hazırlandı. Müzakerelerin başlangıcında iki taraf da hilafet ve saltanatın korunması hususunda karşılıklı güvence verdi ve görüşmeler ancak bunun üzerine devam etti (Atatürk, 1967a: 243). HT’nin ısrar ettiği, İstanbul adına görüşmeleri yürüten Salih Paşa’nın kişisel olarak kabul ettiği fakat gerçekleşmesi adına söz veremediği husus, açılacak olan meclisin İstanbul dışında toplanmasıydı. Mustafa Kemal, işgal sebebiyle meclisin İstanbul’da toplanamayacağı iddiasını Dünya tarihinden verdiği örnekler üzerinden açıklamasına rağmen meclis Anadolu’da değil başkent İstanbul’da toplanacaktı (Atatürk, 1967a: 246-249).

İktidar Sorunu ya da Yeni Rejimin İnşası

23 Nisan 1920 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) iki ayrı seçim üzerinden şekillendi. Bunlardan ilki Amasya görüşmelerinde kararlaştırılan, 7 Ekim 1919 tarihli İntihab-ı Mebusan Kararnamesi ile belirlenen ve aynı yılın Kasım-Aralık ayları içerisinde yapılan mebusan seçimleridir (Tanör, 2004: 230). Osmanlı İmparatorluğu'nun altıncı seçimi olan 1919 seçimleri, ARMH-C'nin ezici çoğunluğu ile sonuçlanmıştır. 1919 Seçimleri sadece toplanması bakımından değil Anadolu'da beliren, önceleri devletin muhafazası olarak yola çıkan Ankara'daki meclisin açılması ile yeni bir rejimin kurulmasına ön ayak olan iktidar odaklarının İstanbul'a hâkim olması noktasında tarihi bir kırılmayı ifade etmektedir (Akın, 2015: 100). Ali Rıza Paşa kabinesi, Damat Ferit Paşa gibi Anadolu'ya karşı cepheden, açık bir tutum geliştirmemekle birlikte siyasi usul açısından Mustafa Kemal önderliğinde yükselen politik güç odaklarına karşı mesafeli ve eleştirel yaklaşmaktaydı. Seçim kararının öncesi ve sonrasında Ali Rıza Paşa ve kabine üyeleri tarafından yapılan açıklamalarda, Anadolu iktidarının İstanbul hükümeti uhdesinde yoluna devam etmesini istenmiş fakat Mustafa Kemal'in müsamahasız tutumu neticesinde Müdafaa-i Hukuk grubu açılan mecliste çoğunluğu elde etmişti (Karaca, 2004: 196-206).

Mebuslara, HT tarafından -imkân dâhilinde- İstanbul'a gitmeden önce Ankara'ya uğramaları ve meclise gittiklerinde de Müdafaa-i Hukuk grubunu kurmaları telkin edilmişti. Müdafaa-i Hukuk grubu yerine Rauf Bey liderliğinde, görece gevşek ve sınırlı bir siyasi teşekkül olan Felâh-ı Vatan Grubu ihdas edildi. Mebuslardan talep edilen husus Ankara'da bulunan ve Erzurum mebusu olarak seçilen Mustafa Kemal'in meclis başkanı olarak seçilmesiydi; bu istek, Anadolu'nun Mustafa Kemal öncülüğündeki iktidar odaklarının güçlenmesi için oldukça önemliydi (Aydemir, 1993: 200). Bu isteğin Mustafa Kemal nezdinde ne kadar ehemmiyetli olduğu, Nutuk'ta kullandığı sert ifadelerden anlaşılmaktadır (Atatürk, 1967a: 360-361):

... İstanbul'da "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik. Niçin?! Evet niçin? Buna bugün cevap isterim. Çünkü efendiler; bu grubu teşkil etmeyi, vicdan borcu, millet borucu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler, imansız idiler, cebîn idiler... cahil idiler... Bundan başka, efendiler; nankör ve hodperest idiler... Evet işittik efendiler; varmış: "Fellâhı vatan grubu".

Mustafa Kemal, İstanbul'da bulunan Rauf Bey'e daha sakin bir üslup ile kalemeye aldığı mektubunda, tercihin öncelikle mebuslarda olduğunu belirtmekle beraber siyasi açıdan yanlış bir strateji üretildiği eleştirisini yapmaktan geri durmayacaktı. Yükselen iktidar ilişkilerinde kendisini konumlandığı merkezi pozisyona işaret eden Mustafa Kemal, millet iradesi ve Kuvayı Milliye

ilişkisi, olası milli ayaklanmanın yönetilmesinde oluşabilecek zaaf lar ve cehren meclisin feshi karşısında kendisinin üstleneceği liderlik hususlarını hatırlatarak alınan kararın yanlışlığına işaret etmişti (Orbay, 1993: 11). Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra iktidarını yoğunlaştıran, Damat Ferit kabinesini deviren Mustafa Kemal’in meclisi İstanbul dışında toplayamaması, açılan mecliste isteği doğrultusunda bir grubun kurulmaması ve meclis başkanlığına seçilememesi, bir takım mebusların Ankara’ya uğramadan doğrudan İstanbul’a geçmesi, iktidar ilişkilerinin yaşadığı bunalıma işaret etmekteydi. Mustafa Kemal, II. Meşrutiyetten itibaren sık sık aldığı kararlarda ve takip ettiği politikalarda hüsrana uğramakla birlikte Anadolu’da baş gösteren iktidar yoğunlaşması sonrası ilk kez sarsıcı bir krizle karşılaşmıştı (Akşin, 1998: 326-327). Fakat Mustafa Kemal’in yaşadığı kısa süreli bunalım yine sert ve öseleyici bir üslupla eleştirdiği Meclis-i Mebusan tarafından izale edilecektir.

Tüm eleştirilere rağmen, Müdafaa-i Hukuk mensuplarının hâkim olduğu Meclis-i Mebusan, “Misak-ı Milli” olarak adlandırılan siyasi beyannameyi kabul ederek Anadolu iktidarı ile olan rabitasını ortaya koymuştur. Mustafa Kemal ile Rauf Bey arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı üzere, gönderilen metin ile kabul edilen arasındaki fark, büyük oranda mütareke hattının sınırlarıyla ilgiliydi (Kaya, 2002: 72-73). 17 Şubat 1920 tarihinde hukuki bir mahiyet kazanan, altı maddeden müteşekkil Misak-ı Milli’nin ilk dört maddesi yeni kurulacak olan siyasi yapının ülke unsurunu açıklamaktaydı. Misak-ı Milli belgesi, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyetinin kaba sınırlarını belirlemesinin ötesinde Anadolu iktidarının meclise hâkim olması ve siyasi süreçleri inşa etmesi bakımından tarihî önemi haizdir. Alınan Misak-ı Milli kararları, Yunan ilerleyişi ve İngiliz tazyiki altında ezilen kabineyi aksi yönde baskılayarak istifaya zorlamıştı. İstifa sonrası “meclisin feshedileceği” ve yeni bir “Damat Ferit Kabinesinin” kurulacağı söylentileri karşısında Felâh-ı Vatan grubu temsilcileri Kuvayı Milliye’nin karşı çıkmayacağı bir adayın atanması için saray ile görüşürken Mustafa Kemal de padişaha çektiği telgraf ile hükümet bunalımının elden geldiğince hızla giderilmesini ve ulusal hedefleri icra edebilecek saygın bir hükümetin atanmasını talep edecekti (Atatürk, 1968: 398). Mustafa Kemal’in, Anadolu iktidarının ve meclisin baskısı, padişah nezdinde karşılık bulmuş ve Amasya Görüşmeleri yürüten, Ali Rıza Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı olan Salih Paşa sadarete getirilmiştir.

Kabinenin kurulmasından sekiz gün sonra 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen İtilaf devletleri tarafından işgal edildi. 18 Mart 1920 tarihinde son toplantısını yapan Meclis-i Mebusan, işgalin anayasa ve insan haklarına aykırı olduğu, fikir ve vicdan hürriyetinin bulunmadığı yerde serbest karar alınmasının mümkün olunmadığı gerekçesiyle işgali protesto kararı aldı ve

meclis süresiz tatil edildi. İttifakla kabul edilen karar, İstanbul dışında, Anadolu'da yeni bir meclisin açılmasına ortam hazırlamış oldu. Bu tarihten itibaren Anadolu'da baş gösteren iktidar ilişkileri ve insan kaynağı, devletin muhafazası noktasında değil yeni bir devletin inşasında birincil rol oynayacaktır.

TBMM'nin Açılışı ya da İktidar Boşluğunun Doldurulması

1919 Yılındaki Mebusan seçimlerinden sonra, Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihli "İntihap hakkındaki" çağrısı ile gerçekleştirilen genel seçimler, Ankara'da toplanacak olan yeni meclisin ikinci kanalını oluşturmaktaydı (Tanör, 2004: 231). Askerî ve mülki erkana gönderilen bu vesikaya göre İstanbul'da var olan siyasi irade, asli vazifesini ifa edemediğinden Ankara'da "olağanüstü yetkilerle" teçhiz edilmiş bir meclisin toplanması gerekmektedir. Tebliğde, İstanbul Meclis-i Mebusan'dan gelecek mebusların imkan dahilinde yeni meclise iştirak etmeleri istenmekteydi (Tunaya, 2009: 59). Yasama dönemi boyunca meclis tarafından sicil numarası verilen toplam 437 mebusan 88'i Mebusan seçimleri üzerinden Ankara'ya gelen kişilerdi (Demirel, 2017:79; Demirel 2012:18).

Salih Paşa'nın istifasının ardından 5 Nisan 1920 tarihinde dördüncü Damat Ferit Paşa kabinesi kuruldu. Ankara'nın yeni kabineye tepkisi oldukça sertti; Mustafa Kemal 8 Nisan 1920 tarihinde yayınladığı tamimde "düşman süngülerine dayanan Damat Ferit kabinesini" tanımadığını ifade etmekteydi (Jaeschke, 1989: 97). Ankara ve İstanbul arasındaki iktidar mücadelesinin önemli yansımalarında birisi de karşılıklı yayınlanan fetvalardır (Ateş, 2016: 144-145). Erzurum Kongresi'nden itibaren kullanılan İslâmî dil, hem fetvalarda hem de meclisin toplanma çağrısına ve açılışına yansiyacak; saltanatın ve hilafetin kurtarılma misyonu ile ulusal egemenlik söylemi saltanatın kaldırılacağı güne kadar bir arada götürülecektir (Sarıçoban, 2019: 1577).

İnşa edilecek olan rejimin siyasi temelleri, meclisin açılışından bir gün sonra 24 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatı ile yaptığı konuşmada saklıdır. Buna göre, öncelikle anayasa hukuku ilkelerinden kalkılarak ülkenin tüm milli kuvvetleri merkezi bir teşkilat etrafında birleştirilmelidir. Meclis, olağanüstü şartlar gereği, sadece denetleyen değil bilfiil milletin işleriyle iştigal eden bir iradedir; günlük işlerin yürütülmesi için meclis içerisinden seçilen ve parlamentoya karşı sorumlu olan bir "Heyet-i İcraiye" tesis edilmelidir. Bütün Osmanlıların ve Müslümanların başı olan padişah-halife tehdit altında bulunduğundan geçici de olsa hükümet reisi ya da padişah vekili seçilmemelidir. (Tunaya, 2009: 63-65). Mustafa Kemal Paşa, yedi yıl sonra Nutuk'ta yaptığı açıklamada takririn ihtiva ettiği hükümet

biçimini “Hakimiyet-i milliye esasına müstenit bir cumhuriyet” olarak tanımlayacaktır (Atatürk, 1967b: 438). Takririn kabul edildiği gün yapılan meclis başkanlık seçimlerinde Anadolu iktidarının öncü ismi, HT’nin Başkanı, Ankara Mebusu Mustafa Kemal, 120 oyun 110’unu alarak Meclis Başkanı seçildi ve uzunca süredir devam ettirdiği iktidar yoğunlaşmasını derinleştirdi. Bu minvalde Mustafa Kemal başkanlığındaki meclisin aldığı en dikkat çekici aksiyon, 7 Haziran 1920 tarihinde kabul edilen yasa ile İstanbul’un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul hükümetlerince yapılan tüm anlaşma ve faaliyetlerin geriye dönük olarak geçersiz kılınmasıydı.

TBMM hükümetinin tesis edilmesi sonrasında Fevzi Paşa, Milli Müdafaa Vekili sıfatıyla milli ordunun kurulduğunu açıklamıştı (Gizli Zabıt Ceridesi, S.1 C.1: 118-124). Meclisin açılması sonrasında önce gönüllü birliklerin düzenli orduya bağlandığı ifade edilmiş, kısa süre sonra da bütünüyle Kuvayı Milliye lağvedilmişti (Türkmen 2001:276). Önemli insan kaynağını askerlerden alan ve cephede varoluş mücadelesi yürüten meclisin kendisine bağlı düzenli bir ordu kurması, rejimin inşası açısından önemli bir kırılmayı ifade etmekteydi.

Mustafa Kemal’in konuşma ve takrirlerinde, hükümet ve devlet kavramlarının sık sık birbirleri yerine kullanıldığı görülmektedir; Ömür Sezgin’e göre, bu durum, ıstılah kargaşasının ötesinde, siyasi olarak yapılmış, bilinçli bir tercihtir; dönem itibarıyla henüz yeni bir devlet oluşumundan bahsetmek siyasi açıdan doğru değildir (2005: 28-29). Yeni bir devlet başkanlığı ve yürütme makamının ihdas edilmiş olması, siyasi usul açısından cari rejimden sert bir kopuşa gönderme yapacağı ve bu girişimin geleneksel elitler tarafından bastırılabilceği endişesi, hilafet-saltanat makamını korumayı kendisine misyon edinen, çift dilli bir siyaset doğurmuştur (Aslan, 1997: 39). Bununla beraber kurulan Muvakkat İcra Encümeni ve çıkartılan Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, meclisin yürütme faaliyetlerini bir hükümet gibi icra ettiğini, idari görevleri üstlenen kişilerin bir kuvvet olarak değil meclis uhdesinde verilen yetkileri kullanan bir heyet olduğuna işaret etmektedir. Meclisin çıkarttığı bütün kanunların sonunda “İşbu kanunun icrasından TBMM memurdur” ifadesi de yürütme işlerinin yasama tarafından yapılacağına, İcra Vekilleri heyetinin ancak “vekil” olacağını göstermekteydi (Tanör, 2004: 237, Akın, 2015: 143). Henüz anayasal düzeyde bir düzenleme yapılmamakla birlikte yasama ve yürütmeye ait yetkileri uhdesine alan, Hiyanet-i Vataniye kanunu üzerinden yargı yetkisine kavuşan meclisin yaşanan “iktidar boşluğunu” bir devlet inşası üzerinden bertaraf ettiği görülmektedir. İktidar boşluğunun doldurulmasında meclisin aldığı en önemli karar, 1921 Anayasası olarak bilinen “Teşkilat-ı Esasiye” Kanununun çıkartılmasıydı. Yeni anayasanın adı Kanun-ı Esasi değildir zira 1876 Osmanlı anayasası henüz

dönem itibariyle mer'idir; bu durum, 1924 Anayasası'nın yürürlüğe gireceği güne kadar devam edecek, yeni anayasanın yapılması ile Kanun-ı Esasi ve Teşkilat-ı Esasi birlikte kaldırılacaktır. Fakat ne ölçüde yeni bir devletin kurulacağı, meclisin asli kurucu mahiyet taşıdığı soru işaretliydi; Ankara'da, kurulan yeni meclisin geçici olduğu ve yeni bir anayasaya ihtiyaç olmadığı kanaatini taşıyan azımsanmayacak sayıda mebus vardı (Velidedeoğlu, 1974: 58-61, Tanör 2004: 246). Diğer taraftan TBMM'ye "ihtilalci" bir karakter atfeden ve meclisi Kanun-ı Esasi ile bağlı görmeyen mebusların mevcudiyeti de yeni bir anayasaya ve devletin varlığına işaret etmekteydi (Zabıt Ceridesi, S.1, C.5: 300).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası ya da siyasi tarihimize Halkçılık Programı olarak geçecek tasarı, 13 Eylül 1920 tarihinde meclise sunuldu. Metin, büyük oranda kendisinden beş gün önce Yenigün gazetesinde yayınlanan sol söyleme sahip Halk Zümresi'nin programını çağrıştırmaktaydı. Tasarının biçimlenmesinde dönem itibariyle dış politikada Sovyet Rusya ile kerhen ve stratejik düzeyde kurulan sıkı dostluk kadar birçoğu eski İttihatçılardan oluşan ve mecliste kayda değer düzeyde etkin olan Halk Zümresi'nin önemli payı vardı. Mustafa Kemal'in, hükümet odaklarının dışında mevcudiyet gösteren Halk Zümresi'nin egemenliğini önlemek, oluşan etkinliği uhdesine almak adına "maksat ve meslek" başlığını taşıyan bir metni hazırladığı anlaşılmaktadır (Şengil, 1996: 191). 25 Eylül 1920 tarihinde oluşturulan geçici, özel komisyon (*ad hoc*), taslağın "maksat ve meslek" bölümünü metinden ayırarak siyasi bir beyanname haline getirdi. Beyannamede dikkat çeken hususlardan ilki, meclisin kendisini emperyalizm ve kapitalizm karşısında siyasi bir güç olarak görmesi, bir diğeri ise ordunun emir ve salahiyetinin TBMM'de olduğu vurgusuydu (Zabıt Ceridesi, S.1, C.5: 371-372). 18 Kasım 1920 tarihinde tekrar meclis gündemine gelen anayasa tasarısı, önemli değişiklikler geçirdikten sonra 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girdi (Sevinç vd., 2017: 31). Dönem itibariyle içeride solu ya da sol görünümlü İttihatçılığı sönmüştür, anayasanın sonuna eklenen "madde-i münferide" üzerinden hilafet tartışmalarını soğutan Mustafa Kemal, ortaya koyduğu anayasal tezler itibariyle devam eden yeni düzen inşası ve iktidar yoğunlaşmasında keskin bir virajı dönmüş oldu (Tanör, 1978: 217, Sezgin, 2005: 64-66). İlk maddesinde "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim biçimi halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır" hükmüne yer veren 1921 Anayasası ile fiilî iktidar ilişkilerini uhdesine alan Anadolu iktidarı, mücadelesini hukuki bir merhaleye taşımayı başardı. "Meclis hükümet sisteminin" gereği olarak tüm yetkileri kendinde toplayan TBMM, yasamanın üstünlüğü ilkesini kıskançlıkla koruma yoluna gitmiş; kuvvetler birliği ilkesini zedeleyecek girişimler karşısında cepheden tutum geliştirmişti (Parla, 2016: 23).

Mustafa Kemal’in şahsında cisimleşen yetki temerküzü kadar Heyet-i Vekile’nin yasama ilişkilerini peçeleyici tutumu, 1921 sonrasında, iktidar-muhalefet ilişkilerinin siyasi gruplar etrafından cereyan etmesine neden olacaktır.

Politik Bölünme, Tasfiye ve İktidarın Tekelleşmesi

Sivas Kongresi’nde “particilik fikri” yasaklanmış olmakla birlikte meclisin faaliyetinde bulunduğu ilk bir yıl içerisinde muhtelif siyasi zümrelerin teşekkül ettiği bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta, sayıları çok üyeleri sınırlı, birbirleriyle yarışmaya kalkışan ve meclis içerisinde kargaşaya neden olan bu grupların, ihtilafını sonlandırmak amacıyla 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu (I. Grup) kurduklarını; örgütün temel düzeyde Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye üzerine tesis edildiğini ifade etmiştir (Atatürk, 1967b:595). Bu tarihten itibaren I. Grup karşısında örgütsüz olarak mücadele eden muhalifler, 1922 Temmuz’unda İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (II. Grup) adı altında örgütlenmişlerdir (Demirel, 2005: 164). Mustafa Kemal, Cumhuriyet kurulduktan sonra İzmit’te gazetecilere yaptığı açıklamada, ilk iki grup arasındaki ihtilafın fikir ve içtihat farkından değil menfaat ve hissî şeylerden neşet ettiğini; asıl sorunun bu grupların dışındaki mülteci ve menfaatperestlerden kaynaklandığını ileri sürecektir (İnan, 1982: 59). I. TBMM’deki tartışmalar izlendiğinde, siyasi ihtilafın, hissi şeylerin ötesinde Mustafa Kemal’in I. Grubun kalkış noktası olarak gösterdiği Teşkilat-ı Esasiye Kanununun vazettiği, yasama iradesini merkeze alan meclis hükümeti sisteminin iktidar odakları tarafından başta Mustafa Kemal olmak üzere yürütme iradesi lehine genişletilmesinden kaynaklandığı görülecektir.

Ankara’ya seçilerek gelen mebusların tümünün ARMH-C üyesi, meclis genel kurulunun cemiyet genel kurulu olduğu kabul edilmesine karşın “parti disiplini” sağlamak amacıyla, meclisin büyük bir kısmı dışarıda bırakılarak, 10 Mayıs 1921 tarihinde aynı isim altında bir parti grubunun oluşturulmasına karar verildi (Tunçay, 1992: 42). İleride II. Grubun liderliğini üstlenecek Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, toplum nezdinde meclis içerisinde grubun kuruluş amacına muhalif kişilerin olabileceği zannıyla, önergenin geri çekilmesini istese de sonuç değişmeyecektir (Zabıt Ceridesi, S.2, C.10: 296-298). Bütün mebusların iştirak etmesi amacıyla değil, istenmeyen, muhalefet kaynağı oluşturan isimlerin dışarıda bırakılması hedefiyle grubun ihdas edildiği açıkta (Goloğlu, 1971: 162) Konuyla ilgili çalışmasında, I. Grubun kuruluşundan seçim kararı alıp yasama döneminin son bulacağı süreyi ikiye ayıran Ahmet Demirel, kurumsal bir hale gelinceye kadar örgütsüz bir mücadele yürüten

muhaliflerin, temel karşı koyuşlarını yedi ana başlık altında toplamaktadır. Demirel'e göre, II. Grup bütün mücadelesinin merkezine "meclis üstünlüğü" fikrini yerleştirmekte, yürütmenin ya da Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında toplanan yetki genişlemesini yasama iradesinin zayıflatılması olarak telakki etmektedir. İkincisi, muhalifler, ilk maddeyle ilişkili olarak, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının yasama alanına tecavüz etmesi ihtimaline müsamahasız bir tutum geliştirmiştir. Üçüncüsü, vekil seçiminde aday gösterme yetkisinin sorumsuz Meclis Başkanında değil meclis genel kurulunda olduğu hususu, temel çatışma konularından birisidir. Dördüncüsü, Meclis Başkanı ve üyelerinin vazifelerini "grup üyesi" sıfatıyla sürdürmeleridir. Beşinci husus, II. Grup'un temel hak ve hürriyetleri, kanun hakimiyetini merkeze almasıdır. Bu bağlamda İstiklal Mahkemelerinin kuruluşu, yetkileri ve üye seçimi, iktidar ile muhalefeti karşı karşıya getiren en dikkat çekici meselelerden bir diğeridir. II. Grubun kuruluşuna ön ayak olan ve iktidar mücadelesini tetikleyen bir diğer konu ise Başkumandanlık Kanunu ile Mustafa Kemal'e verilen olağanüstü yetkililerdir (2017: 117-126). İnönü zaferlerinden sonra kaybedilen Eskişehir-Kütahya Savaşları, meclisi yeni bir arayışa sevk etmiş, Mustafa Kemal'in ordunun sevk ve idaresini alması gündeme gelmişti. Muhaliflerin karşı çıkışı, Mustafa Kemal ismine değil Başkumandanın aynı zamanda meclisin yetkilerini de kullanacak olmasındaydı. Kabulünden sonra üç kez uzatılacak olan yasa, tüm yetkiyi tek bir kişinin uhdesine vermesi sebebiyle diktatoryal bir görüntü sergilediğinden her seferinde mecliste sert tartışmalara neden olmuştur (Shaw, 2000: 1368-1369). Fakat Sakarya Meydan Savaşı ve Büyük Taarruzda elde edilen zaferler, meclis içindeki "hoşnutsuzluğu" dindirdiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını tahkim etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında cisimleşen yetki temerküzü ve yasama yetkisini aşan uygulamalar, muhalifleri yeni bir yol ayrımına sürükledi ve 1922 yılı Temmuz ayı içerisinde İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (II. Grup) kuruldu. Muhaliflerin önce üç, daha sonra yedi nihai olarak yirmi yedi maddelik bir program hazırladığı, yasama iradesinin üstünlüğünün yanında siyasi bir hedef olarak kuvvetler ayrımı ilkesine dayandığı görülmektedir (Demirel, 2011: 394-403).

Bu dönem için iktidar-muhalefet ilişkisinin anlaşılması adına odaklanılması gereken en önemli husus, saltanatın kaldırılmasıdır. Sakarya Zaferi ve devamında kazanılan Büyük Taarruz, TBMM'nin elini diplomatik olarak güçlendirdi ve önce Mudanya Mütarekesi daha sonra Lozan görüşmeleri ile Ankara uluslararası bir güç odağı haline geldi. "Böl ve hükmet" anlayışının bir tezahürü olarak Lozan görüşmelerine İstanbul ve Ankara hükümetlerinin birlikte çağrılması, saltanatın kaldırılması sürecini hızlandırdı (Toprak, 2020:

34). Sevr’in imzalanmasına olur veren padişah iradesi, meclis içerisinde politik anlamda herhangi bir ihtilafa konu olmadan, 1 Kasım 1922 tarihinden “oybirliği” ile ilga edilirken hilafet makamı, meclis uhdesinde yoluna devam etmiştir (Zabıt Ceridesi, S.3, C.24: 301-314). I. TBMM’deki iktidar-muhalefet çekişmesinin en dikkat çekici örneği ise Lozan görüşmelerinde yaşandı. Delegelerin Heyet-i Vekile adına gönderilmesi karşısında tepki gösteren II. Grup, seçim ve temsil yetkisinin mecliste olduğunu vurgulayarak temel iddialarını sürdürdüler (Demirel, 2017: 145). II. Grup, Lozan’da alınan kararların Misak-ı Milli çerçevesine sığmadığı gerekçesiyle meclisin seçime gitmesini önerse de bu istek I. Grup tarafından reddedildi. Yasama döneminin son bulmasını, yeni seçim kararı almasını hızlandıran gelişme ise II. Grubun önde gelen isimlerinden Ali Şükrü Bey’in öldürülmesiydi. Yapılan tahkikat neticesinde failin Meclis Muhafız Birliği Kumandanı Topal Osman olduğu ve buna mukabil kendisinin ordu güçleri tarafından öldürüldüğü bilgisi Heyet-i Vekile adına Rauf Bey tarafından meclise deklare edilmişti (Zabıt Ceridesi, S.4, C.28: 305). 16 Nisan 1923 tarihinde, Ali Şükrü Bey’in ailesine yardım yapılması hakkındaki oturum, alınan seçim kararı nedeniyle I.TBMM döneminin son görüşmesi olacaktır.

Seçimlerin yenilenmesi ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta, 1 Nisan 1923 tarihinde meclis genel kuruluna sunulmadan önce Heyet-i Vekile ve I. Grup İdare Heyetini topladığını, meclisin artık vazife yapacak kabiliyetinin kalmadığı ve seçimlerin yenilenmesi gerektiği hususunda anlaştıklarını ifade etmiştir (Atatürk, 1967b: 728). II. Grubun seçimlerin yenilenmesi kararını reddeden I. Grup, seçimlerin yenilenmesini talep etmiş ve bu önerge oybirliği ile kabul edilmiştir (Zabıt Ceridesi, S.4, C.15:294).

Seçim kararının alınmasından yaklaşık üç ay önce, 1922 yılının sonunda Mustafa Kemal Paşa, basına verdiği mülakatta, zaferin kazanılmasının ardından halkçılık düşüncesine dayalı siyasi bir parti kuracağını ifade edecekti (Akyol, 2012: 230). Bu kararın en somut yansıması, 8 Nisan 1923 tarihinde yayınlanan, meclisteki I. Grubun Halk Fırkası’na intikal edeceğini ifade eden “dokuz umde beyannamesi”dir. Seçim kararı, partileşme girişimi ve muhalif siyaseti baskılayan Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda yapılan değişiklikler, Türk siyasetine yeni bir boyut kazandırmaktaydı (Tunaya, 1995: 580-583, Zürcher, 2018: 199). I. TBMM’de II. Grupta yer alan hiçbir muhalif isim, aday olarak gösterilmediğinden yeni dönemde yasama faaliyetlerine dahil olamadı. Bu durumun oluşmasında II. Grubun müstakil siyasi teşekkül içerisinde girme eğilimi kadar karar alıcıların “muhalifleri” dışlama siyasetinin önemli bir payı olduğu söylenebilir.

Sonuç

İttihatçılık, Mustafa Kemal Paşa ve çevresi tarafından mahkum edilmekle beraber Anadolu'da konumlanan iktidar gücünün, yeni rejimin emrine kanalize edildiği söylenebilir. Örgüt içerisinde daha çok Talat Paşa fraksiyonuna yakın olarak bilinen ve silahlı mücadelenin emanetçisi olarak görülen Mustafa Kemal Paşa, meclisin açılması sonrasında başta Enver Paşa olmak üzere yurt dışında örgütlenen ve Anadolu'ya gelmek için fırsat kollayan İttihatçı liderlerin hayallerini söndürerek iktidar boşluğunu öncülük ettiği yeni düzen üzerinden ikame etmiş ve siyasi bir lider konumuna oturmuştur. Kendisi de eski bir ittihatçı olan Mustafa Kemal Paşa, tüm ihtilaflı ve örtük ilişkisine rağmen Osmanlı yenileşmesi içerisinde serpilmiş insan kaynağını Cumhuriyet dönemine intikal ettirmede önemli bir misyon üstlenmiştir. Milli Mücadele içerisinde kanalize olan, ülkenin kurtarılmasında önemli rol oynayan İttihatçılık, Cumhuriyetin kurulması sonrasında yeniden ayağa kalkmaya çalışsa da 1926 yargılamaları sonrasında Türk siyasetinde ancak bir ruh olarak Kemalizm'in bedeninde yaşayacak, fiilî iktidar ilişkilerine müdahil olamayacaktır.

Devletin muhafazası noktasında Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın, tedrici siyaseti ve çift dilli söylemi uzunca müddet sürdürdüğü görülmektedir. Yeni rejimin inşasında ulusal egemenlik düşüncesi ilk sırada yer almakla birlikte siyasi bir strateji olarak padişah iradesine olan sadakat ve İslâmî dil geçiş döneminde özenle muhafaza edilmiştir. Saltanatın kaldırılması noktasında karar aşamasına gelindiğinde dahi padişahın sahip olduğu Hilafet makamına karşı cepheden bir siyaset geliştirilmemiş; kaldırılması, yaşanabilecek olası bir krize karşı tehirlenmiştir. İktidar ilişkilerinin kurumsallaşması ise büyük oranda 1921 Anayasası ile gerçekleşmiştir. Dönem itibariyle her ne kadar mevcut bir anayasa ve eski düzene ait hukuk düzeni geçerli olsa da o düzeni koruyacak gerçek bir siyasi iradenin olmaması, 1921 yılı itibariyle yeni bir devletin kuruluşuna, dolayısıyla asli bir kurucu iktidara işaret etmektedir. 1922 yılında saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ise tarihsel anlamda önemli fakat sembolik bir mahiyet arz ettiği ileri sürülebilir. Yeni rejimin asıl karakteri büyük oranda 1924 yılında hilafetin kaldırılması ile gün yüzüne çıkacak ve laik karakteri baskın modern bir devlet inşa edilecektir.

Demokratik, çoğulcu mücadelenin bir tezahürü olarak ortaya çıkan, yasa-ma iradesini rehber edinen, kişi otoritesine karşı milli egemenliği savunan muhalifler, yeni rejimin kuruluşunda Mustafa Kemal Paşa ve I. Grup ile aynı hedefi paylaşmakla birlikte iktidar tekelleşmesi karşısında müfrit bir muhalefet yürüttükleri gözlenmektedir. Fakat tarihsel bir lider ya da askerî güçten yoksun olan muhalefetin bastırılması çok zor olmamıştır. Erken bir dönemde

ortaya çıkan, kendi ayakları üzerinde durabilen buna karşın kısa sürede bastırılan muhalefetin yeni dönemdeki eksikliği Cumhuriyet rejiminin demokrasi noksanlığı olarak tezahür edecektir. I. TBMM’de su yüzüne çıkan iktidar-muhalefet ilişkisinin, ilerleyen dönemde Türk siyasetinde şekillenecek iki kulvarlı mücadelenin erken bir görünümü olduğu ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, Mondros sonrası fiilen varlığını yitiren imparatorluk, liderliği Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan, milli egemenlik söylemini ve buna bağlı toplumcu tezleri dile getiren elitlerin kurduğu, hukuki, siyasi ve idari yeni bir organizasyon üzerinden ikame edilmiş ve yaşanan siyasi boşluk doldurulmuştur. Dönem itibarıyla henüz adı konulmamakla beraber, tesis edilen düzenin erken bir cumhuriyet, sahip olduğu siyasi çoğulculuk bakımından bir demokrasi örneği olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz (2010), “1914-1918 Savaşı Sırasında Jön Türk Politikasının İnkilemi”, Mehmet Ö. Alkan (haz.), *Tarık Zafer Tunaya Anısına: Yadiğâr-ı Meşrutiyet*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 37-53.
- Akal, Emel (2012), *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akbal, İsmail ve Hacifettahoğlu, İsmail (2018), “Milli Mücadele Dönemi-I (1919-1920): Teşkilatlanma Aşaması ve Kongreler Dönemi”, Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu (ed.), *Osmanlı’dan Günümüze Osmanlı’nın Siyasal Hayatı*, Ankara: Savaş Yayınları, ss. 211-240.
- Akşin, Sina (1985), “Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.1176-1183.
- Akşin, Sina (1998), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt II Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aslan, Yavuz (1997), “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)”, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.), *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 37-56.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1967a), *Nutuk Cilt: I 1919-1920*, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1967b), *Nutuk Cilt: II 1919-1920*, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- Ateş, Toktamış (2016), *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1993), *Tek Adam Mustafa Kemal 2. Cilt 1919-1922*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, Suavi ve Türkoğlu, Ömer (2010), “İttihad ve Terakki Cemiyeti Programının ve Eyleminin Radikal Dönüşümü: 1908 Öncesi ve Sonrası”, Ferdan Ergut (der.), *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 260-285.
- Aydın, Suavi (2009). “Türk Düşüncesinde Alman Etkisi”, Ömer Laçiner (ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 947-970.

- Bardakçı, Murat (2006), *Şahbaba*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Bayar, Celal (1967), *Ben de Yazdım Cilt V*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik (1959), *Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik (1992), *Trakya'da Milli Mücadele 1. Cilt*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Clogg, Richard (2013), *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*. Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Criss, Bilge (2014), *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çarıklı, Hacim Muhittin (1967), *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Çevik, Zeki (2002), *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş 1918-1923*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Demirbaş, Bülent (1985), "Mondros Mütarekesi ve Sonrası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 1110-1119.
- Demirbaş, Osman (2009), "İttihat ve Terakki Cemiyet ve Milli Mücadele", H. Ayтуğ Tokur (yay. haz.), *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, ss.135-148.
- Demirel, Ahmet (2005), "Milli Mücadele Döneminde Birinci Meclis'teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar", Murat Yılmaz (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 164-184.
- Demirel, Ahmet (2011), *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, Ahmet (2012), *Tek Partinin Yükselişi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, Ahmet (2017), *İlk Meclis'in Vekilleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dursunoğlu, Cevat (2001), *Milli Mücadelede Erzurum*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Er, Alev (1985), "Millî Mücadele'de Siyasal Kuruluşlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.1120-1136.
- Goloğlu, Mahmut (1971), *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, Ankara: Başnur Matbaası.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2001), "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *İslam Ansiklopedisi*, c. 21, Ankara: TDV Yayınları, ss.476-484.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2008). "The Second Constitutional Period, 1908-1918", Reşat Kasaba (ed.), *Turkey in the Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 62-111.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2009). "İttihatçılık", Ömer Laçiner (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 249-258.
- İğdemir, Uluğ (1986), *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- İnan, Arı (1982), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jaeschke, Gotthard (1989), *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Kansu, M. Müfit (2009), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber Cilt I*, Ankara: Türk

Tarih Kurumu Yayınları.

- Karaca, Taha Niyazi (2004), *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Kaya, Erol (2002), “Misak-ı Milli'nin Sınırları”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.71-77.
- Kuyaş, Ahmet (2016), *Tarihi Düşünmek*, İstanbul: Kırmızıkeci Yayınevi.
- Mardin, Şerif (2002), *Türk Modernleşmesi Makaleler-4*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- McMeekin, Sean (2016), “Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyetin Kuruluşu”, Metin Heper, Sabri Sayarı (der.), *Dünden Bugüne Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. ss. 45-58.
- Orbay, Rauf (1993), *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, İstanbul: Emre Yayınları.
- Özbudun, Ergun (2008), *1921 Anayasası*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Özkaya, Yücel (2011), *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Sakallı, Bayram (1997), *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, İstanbul: İz Yayınları.
- Sarıçoban, Gülay (2019), “The Second Group in the First Turkish Grand National Assembly”, *Gaziantep University Journal of Social Science*, s. 18, Gaziantep, ss. 1574-1591.
- Selek, Sabahattin (1981), *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Örgün Yayınları.
- Sevinç, Murat ve Demirkent, Dinçer (2017), *Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezgin, Ömür (2005), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Shaw, Stanford (2000), *From Empire to Republic C-3*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Şengil, Mizyal Karaçam (1996), *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Tanör, Bülent (1978), “Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu”, *Lozan'ın 50. Yıl Armağana*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, ss. 199-228.
- Tanör, Bülent (1985), “Milli Mücadelede Kongreler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 1137-1150.
- Tanör, Bülent (2004), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1989), *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Toprak, Zafer (2020), “Mondros'tan Sevr'e, Sevr'den Lozan'a”. *Toplumsal Tarih*. s.320, İstanbul, ss. 26-37.
- Tunaya, Tarık Zafer (1995), *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (2009), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)-2*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (2011), *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tunçay, Mete (1992), *T.C.'nde Tek Parti Yönetimin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Türkmen, Zekeriya (2001), *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Yayınları.
- Türkmen, Zekeriya (2020), "Cumhuriyet'i Kuran Meclisin 100. Yılında Mütâreke ve İşgalden Türkiye Büyük Millet Meclisine", *Türkiye Günlüğü*, s. 142, Ankara, ss.5-13.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. "Gizli Zabıt Ceridesi" (1920), c.1, www.tbmm.gov.tr (E.T. 12 Ağustos 2020).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. "Zabıt Ceridesi" (1920), c.5, www.tbmm.gov.tr (E.T. 01 Ağustos 2020).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. "Zabıt Ceridesi" (1921), c.10, www.tbmm.gov.tr (E.T. 14 Temmuz 2020).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Zabıt Ceridesi" (1922), c.24, www.tbmm.gov.tr (E.T. 19 Ağustos 2020).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Zabıt Ceridesi" (1921), c.15, www.tbmm.gov.tr (E.T. 06.Ağustos 2020).
- Unat, Faik Reşit (1944), "TBMM'nin I. Devresinde A+RMHC Grubunun Kuruluşuna ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, s.13: İstanbul, ss.4-6.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet (1974), *Devirden Devire Cilt I*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan (2005), *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan (2005), *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.